

УДК 332.334.12.4

Збарський В. К., д.е.н., професор
Національний університет біоресурсів і природокористування України
Кальченко С. В., д.е.н., доцент
Таврійський державний агротехнологічний університет

ФОРМИ ГОСПОДАРЮВАННЯ НА ЗЕМЛІ: МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація. У статті проаналізовано теоретичні та методологічні засади оцінки ефективності співпраці різних суб'єктів аграрного виробництва за умов забезпечення їх конкурентоспроможності, обґрунтовано засади раціонального поєднання діяльності суб'єктів аграрного виробництва в умовах багатокладної економіки, а також необхідність оптимізації наявного методичного забезпечення.

Ключові слова: відносини власності, конкурентоспроможність, малі форми аграрного виробництва, сільські території, ресурсний потенціал.

Jel code classification: F01, B41

Zbarskyy VK, Prof.
National Agriculture University of Ukraine
Kal'chenko SV, Ph.D., associate professor
Taurian State Agrotechnical University

FORMS OF BUSINESS ON EARTH: METHODOLOGICAL ASPECTS

Annotation. The article analyzes the theoretical and methodological principles of assessing the effectiveness of cooperation between various agricultural production under conditions ensuring their competitiveness. The necessity of optimization of existing methodologies. The authors identify the following methodological aspects of optimization. The first question is the choice of methodology called signs or indicators, which may be described or defined size companies and was built to scale for comparison. The second methodological issues - concerns the list of factors that influence the size of the company. The third question of methodology - the choice of evaluation indicators based on the criteria of effectiveness and efficiency of the company, depending on its size and taking into account the impact of a combination of factors. The fourth methodological issues - establishment of dependency or development of methods of assessment between size indicator and a numeric value indicator, which characterizes the size of the company. The fifth issue is caused methodology novelty of the task - it is not about the size of a single enterprise, and ratio of the number of enterprises. For an objective evaluation of different forms of management and administration should be provided with the necessary diversity of forms themselves or a wide range, which may appear to substantial differences and equal starting conditions for each form or legal balance in the position holders. The article emphasizes the need to allow a consistent orientation to market relations for guarantees product competitiveness of all companies - small, medium and large, as well as quality of life, development of social infrastructure in rural areas, keep it as the basis of life and employment.

Keywords: competitiveness, small forms of agriculture, rural areas.

Постановка проблеми. Сучасний стан економічного розвитку аграрного сектора економіки України пов'язаний з кардинальними перетвореннями відносин власності і реформуванням сільськогосподарських підприємств у нові організаційно-правові форми господарювання ринкового типу. Сприятливі соціально-економічні умови праці є важливим чинником як для самої мети підприємницької діяльності підприємств, організацій та інших структур, що знаходяться в

даному регіоні – отримання максимального прибутку, так і засобів її досягнення: підвищення продуктивності праці, її результативності, мотивації трудової і соціальної активності. В цьому аспекті проблема раціонального поєднання ресурсного потенціалу різних типів виробничих структур в межах єдиної господарської спільноти набуває особливого значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема забезпечення ефективного

взаємопов'язаного конкурентоспроможного функціонування суб'єктів аграрного виробництва знайшла своє відображення в працях В.С. Дієсперова, М.Ф. Кропивка, М.Й. Маліка та ін. Проте, на нашу думку, потребують додаткового дослідження питання теоретико-методологічного забезпечення зазначених процесів.

Цілі статті. Метою статті є обґрунтування і розробка теоретико-методологічних засад раціонального поєднання діяльності суб'єктів аграрного виробництва за умов багатокладної економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для вирішення проблем раціонального поєднання малих, середніх і великих підприємств необхідна, перш за все, розробка відповідної методології.

Першим питанням названої методології є вибір ознак або показників, за допомогою яких можуть бути охарактеризовані або визначені розміри підприємств і побудована шкала для їх співставлення. У ряді випадків, в залежності від мети порівняння підприємств, названі ознаки можуть доповнюватися і такими важливими характеристиками підприємств, як: а) кількість найменувань використаних видів сировини, напівфабрикатів, матеріалів та їх постачальників; б) кількість найменувань виробленої продукції або її споживачів; в) число структурних підрозділів, які утворюють підприємство, тим більше різних за профілем діяльності (цільовому призначенню, спеціалізації); г) величина земельної площі під посівами або тієї, що відведена під будівництво підприємства, склади, очисні споруди тощо; д) масштаб забруднення навколишнього середовища – кількість шкідливих викидів в атмосферу і зі стічними водами за календарний рік.

Друге питання методології стосується факторів, які впливають на розмір підприємства. До них необхідно віднести: а) тип виробництва: дискретне і безперервне, виробниче і невиробниче, сезонне і постійне, просте і складне (наукоємне), тощо; б) організація виробництва: спеціалізація, уніфікація, концентрація, комбінуння, диверсифікація; в) місце підприємства в структурі галузі (виробничо-господарської системи); г) розмір потреби, напрямок використання

продукції та її значущість (місцева, галузева, загальнодержавна, міжнародно-експортна); д) потреби і джерело ресурсного забезпечення, в тому числі особливості сировини та розміщення сировинної бази; е) ступінь розвитку виробничої і соціальної інфраструктури; ж) форму власності: державна, колективна, кооперативна, корпоративна, змішана, приватна тощо.

У Законі України “Про підприємства в Україні” знайшов своє відображення ряд відмічених ознак його типологічної класифікації. Відмітимо, що проблема раціонального поєднання державних, колективних і приватних підприємств їх симбіозних форм організації управління виробництвом вимагає спеціального вивчення.

Третє питання методології – вибір оцінних показників, виходячи з критеріїв результативності і/або ефективності роботи підприємства, залежних від його розмірів та з врахуванням впливу сукупності факторів. У минулому методичні розробки проводилися з позицій тільки окремого підприємства, хоч і пропонувалось враховувати ознаки регіонального розвитку. Але при цьому не брались до уваги умови керованості, незважаючи на те, що техніко-економічні показники виробництва, як би привабливо вони не виглядали у планах підприємства, фактично можуть бути досягнутими тільки внаслідок якісного управління використанням основних виробничих фондів, в які перевтілюються капітальні вкладення на будівництво після їх освоєння. Ще в кінці 80-х років минулого століття робилися спроби оцінити ефективність реорганізації виробничої структури підприємства як задачі формування об'єкта управління [9, с. 126-140]. На жаль, рекомендований підхід недостатньо використовується в ході реорганізації колективних підприємств і галузей, і до цих пір у формуванні об'єктів управління різних рівнів проявляються крайності: а) розчленованість “об'єкта” по декількох суб'єктах і відсутність зацікавленого “господаря”, здатного, якщо і не проводити єдину технічну політику і відповідати за задоволення потреб народного господарства, так здійснювати координацію розрізнених об'єктів на основі узгодження стратегії розвитку, насичувати товарний ринок; б) надмірна сконцентрова-

ність об'єкта, монопольний стан керівного суб'єкта, диктат виробника над споживачем. У даному аспекті задача раціонального поєднання підприємств різної величини є більш частковою відносно проблеми раціонального формування об'єктів управління, хоч би тому, що і в середині підприємства необхідне раціональне поєднання розмірів утворюючих його підрозділів.

Четверте питання методології – це встановлення залежності або розробка методів її знаходження між величиною оціночного показника и числовим значенням показника, який характеризує розмір підприємства. З позицій загальної теорії організації представляється запозичення (з певною інтерпретацією) методів побудови аллометричних рівнянь, які використовуються в біології при вивченні співвідношень між розмірами тварини (маса тіла, об'єм поверхні) та її органами або інтенсивністю метаболізму й інших процесів життєдіяльності. В цьому знайшла б практичне втілення лінія на зміцнення інтеграції суспільних, природничих, соціальних і технічних наук. Справа в тому, що: а) підприємство як господарський механізм подібно живому організму потребує для свого виживання (збереження) і розвитку енергії (фінансових, матеріальних, трудових ресурсів, інформації, знань, які не отримуються безкоштовно), воно також діє на певній території (середовищі) і відноситься за своєю приналежністю до галузі, як тварина до виду.; б) “конструкція тварини оптимальна, ... оскільки еволюція негайно усуває все неекономічне і марновитратне” [7, с.230-231]. При проектуванні нових підприємств, визначенні їх виробничих потужностей і при зміні організаційних форм діючих (розукрупнення – злиття, виділення самостійних селянських, фермерських господарств, малих підприємств тощо) необхідно знати, до яких наслідків (результатів) призведе встановлення тієї чи іншої величини підприємства. І тут не можна користуватися прямо пропорційною залежністю, як, наприклад, при визначенні величини інвестицій, яка змінюється із зміною обсягу виробництва, за допомогою питомих капітальних вкладень, а необхідно використовувати показникову функцію.

П'яте питання методології обумовлене новизною постановки задачі – мова йде не про розміри окремо взятого підприємства, а співвідношення розмірів ряду підприємств. Тому необхідно знати, в яких межах повинен будуватися цей ряд, щоби забезпечити раціональне поєднання підприємств різних розмірів. Оскільки підприємство одночасно існує і в галузевій, і в територіальній системах, постільки шукане співвідношення суттєве для обох.

В територіальному розрізі підприємства різних розмірів можуть бути більш “незалежними” один від одного, але тісніше “прив'язані” до потреб адміністративно-територіальної одиниці. В її межах “асортиментний набір” підприємств повинен бути таким, щоби забезпечувалося пропорційне, гармонійне функціонування і розвиток території, тобто щоб він був подібним набору хромосом у живій клітині. Це якраз те, що може слугувати природною підставою підвищення господарської або, якщо точніше, то і підприємницької ролі місцевих органів влади та самоврядування. При неможливості організації (розміщення) “відсутніх” підприємств на тій чи іншій території, тобто при наявності ознак деформованості структури її “господарства”, повинно ставитись питання про уточнення меж даної території. Інакше кажучи, вихідним пунктом адміністративного поділу території повинно слугувати, якщо абстрагуватися від питань забезпечення національного суверенітету, економічне районування. Такий підхід проявиться при розробці питань роботи територіальної одиниці на засадах підприємництва (регіонального госпрозрахунку).

За різниці умов раціонального співвідношення підприємств в галузевому і територіальному розрізах загальним для них повинна бути перевага (примат) цілого над частиною. Отже, включення малих і середніх форм господарювання до галузевої системи управління виробництвом відбувається через великі, тобто послідовно; в територіальну – безпосередньо, тобто паралельно, оскільки на одній і тій же території можуть розміщуватися підприємства різних галузей і оскільки те, що вважається малим чи великим в одній галузі, зовсім не є таким за таких же характеристик для іншої. Економіч-

ний ефект сільськогосподарських формувань району (області) сьогодні продовжують визначати як суму ефектів розміщення і господарювання окремих складових, а не як наслідок їх глибокого (комплексного) поєднання. В цьому вбачається порушення вимог закону синергії та ринкової економіки, який важливий, як і інші закони організації, для вирішення питань структуризації виробничо-господарських систем.

Кожне підприємство необхідно розглядати як ланку в ланцюгу виробничо-господарських зв'язків. Підприємства взаємодіють за допомогою економічних, технічних, політичних, соціальних, культурних та інших зв'язків між собою, а також з іншими складовими середовища. Розміри підприємства кожного виду (великого, середнього чи малого) повинні давати йому можливість гнучкої самостійної поведінки: адаптування до змін зовнішнього середовища як сфери ділового партнерства, освоєння нової "екологічної ніші", тобто дозволяти бути пластичним, перебудовуватися і переходити на нові види сировини, продукції, ринки збуту, а також правила і умови господарювання. У зв'язку з обмеженістю кінцевого в кожний період обсягу ресурсного потенціалу важливо, щоби зростання (і розвиток) одних підприємств і (якщо вони випускають продукцію не взаємозамінну) не звужувало б "життєвого простору" для прояву підприємливості інших. Виконання цієї вимоги і повинно служити загальним критерієм раціональності шуканого співвідношення.

Успішне функціонування малих форм господарювання передбачає достатній рівень інфраструктурного розвитку: таким підприємствам, на відміну від великих, не вигідно мати власні підрозділи. У цьому випадку не можна не погодитися з тим, що фактором, який блокує діяльність малих форм господарювання на селі, є недосконалий розвиток обслуговуючих і, в першу чергу, сервісних підрозділів та соціально-культурного забезпечення. На відміну від урбанізації, яка концентрує виробництво, малі форми господарювання, навпаки, призводять до його розсредження.

Малому підприємству легше бути вузько предметно спеціалізованим тому, що його

продукція може являти собою комплектуючу складову до продукції, яку випускає велике підприємство. Отже, ефект спеціалізації є в більшій мірі порівняльною перевагою малого підприємства, а саме воно може, за відповідних умов, по суті бути складовою частиною більш крупної структури, тобто бути сателітом більшого підприємства, на потреби якого постійно працює.

За кордоном невеликі форми господарювання венчурного спрямування спеціально створюються для того, щоб не ризикувати всією величиною капіталу (активів) при освоєнні новинок і зон господарювання. А оскільки "вищі керівники" великих організацій менш схильні до ризику, ніж їх конкуренти – підприємці з малих фірм, то ці форми господарювання сприяють прискоренню науково-технічного прогресу у національний бізнес.

Малі форми господарювання дозволяють краще використовувати місцеву сировину і трудові ресурси, невеликі масштаби яких не дають можливостей створити великі потужності, не представляють інтересу для великого бізнесу, який не бажає розминюватися на дрібниці. Просто внаслідок великого числа малих форм господарювання їх діяльність привносить вагомий вклад у зростання ВВП країни. Недарма розвиток малих і середніх підприємств нині в Україні починають розглядати як фактор інтенсифікації суспільного виробництва.

Для об'єктивної оцінки результативності різних форм господарювання і управління повинні бути забезпечені: а) необхідна різноманітність самих форм або широкий спектр, в якому могли б проявитись їх суттєві відмінності; б) рівні "стартові умови" для кожної форми або правова рівновага у положенні власників. Закон України "Про підприємства в Україні" інші нормативно-правові акти такі умови нібито передбачають, але важливо, щоб інші, новоприйняті законодавчі і нормативні акти, як це вже траплялося не раз, їх не порушували.

За кількістю підприємств, чисельністю зайнятих працівників та обсягом продаж і в регіональному розрізі спостерігається велика строкатість (табл. 1).

Таблиця 1

**Частка суб'єктів підприємництва у кількості підприємств,
чисельності зайнятих працівників і обсягу продаж продукції (робіт, послуг) сільського,
лісового та рибного господарства у 2015 р., %**

Регіон	Великі підприємства			Середні підприємства			Малі підприємства		
	кількість підприємств	зайняті працівники	Обсяг продаж	кількість підприємств	зайняті працівники	обсяг продаж	кількість підприємств	зайняті працівники	обсяг продаж
Україна ¹	0,1	8,0	16,7	5,4	58,1	51,0	94,5	33,9	32,3
Вінницька	0,2	21,9	44,7	6,5	47,7	33,1	93,3	30,4	22,2
Волинська	-	-	-	6,2	70,3	75,4	93,8	29,7	24,6
Дніпропетровська	0,1	нд	нд	3,5	нд	нд	96,4	43,3	42,2
Донецька	0,1	нд	нд	7,3	нд	нд	92,6	32,8	31,2
Житомирська	-	-	-	7,7	73,5	65,6	92,3	26,5	34,4
Закарпатська	-	-	-	2,1	59,9	65,0	97,9	40,1	35,0
Запорізька	-	-	-	4,5	54,0	49,1	95,5	46,0	50,9
Івано-Франківська	0,1	нд	нд	4,7	нд	нд	95,2	23,6	22,0
Київська	0,3	21,2	32,9	8,2	52,6	42,8	91,5	26,2	24,3
Кіровоградська	-	-	-	4,4	51,5	51,8	95,6	48,5	48,2
Луганська	-	-	-	5,8	59,6	51,3	94,2	40,4	48,7
Львівська	0,2	нд	нд	4,0	нд	нд	95,8	40,4	31,3
Миколаївська	-	-	-	2,5	45,6	36,8	97,5	54,4	63,2
Одеська	-	-	-	3,1	47,7	38,9	96,9	52,3	61,1
Полтавська	0,1	нд	нд	7,2	нд	нд	92,7	21,8	18,3
Рівненська	0,1	нд	нд	7,8	нд	нд	92,1	27,7	21,6
Сумська	-	-	-	11,8	74,3	69,5	88,2	25,7	30,5
Тернопільська	-	-	-	5,1	60,1	64,1	94,9	39,9	35,9
Харківська	-	-	-	7,4	65,6	59,8	92,6	34,4	40,2
Херсонська	-	-	-	3,5	56,7	55,1	96,5	43,3	44,9
Хмельницька	0,3	20,4	39,9	6,5	54,6	39,2	93,2	25,0	20,9
Черкаська	0	нд	нд	8,5	нд	нд	91,5	25,9	27,3
Чернівецька	-	-	-	3,4	64,3	58,6	96,6	35,7	41,4
Чернігівська	0,2	нд	нд	11,1	нд	нд	88,7	22,9	20,6

¹ Без урахування результатів діяльності банків, бюджетних установ, тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Так, з 24 областей України у сільському господарстві 13 не має великих підприємств. У малому підприємстві за кількістю зайнятих працівників і обсягом продаж лідирують малі підприємства Степової зони України (Миколаївська, Одеська, Запорізька, Кіровоградська області тощо). І, навпаки, області, що належать до зони Полісся мають значно нижчі показники розвитку малого підприємництва. Це свідчить про те, що в даних областях у більшій мірі збереглися

середні за розміром сільськогосподарські підприємства.

Еволюційний підхід дає змогу зробити узагальнюючий висновок про те, що "введені у невеликій кількості в систему нові складові приводять до виникнення нової мережі реакцій між її компонентами. Нова мережа реакцій починає конкурувати зі старим способом функціонування системи. Якщо система структурно стійка відносно появи нових одиниць, то новий режим функціонування не встановлюється, а самі нові одини-

ці (іннованти) гинуть. Але якщо структурні одиниці успішно “приживаються” (наприклад, якщо нові одиниці з’являються достатньо швидко і встигають “захватити” систему до того як загинуть), то вся система перебудовується на новий режим функціонування: її активність підпорядковується новому синтаксису [10, с.251].

Вважаємо, що розуміння цього положення також важливе для успіху в економічній перебудові аграрного виробництва на шляху до ринку. Що ж стосується порівняно невеликих форм господарювання в сукупності виробничо-господарської системи, то це співвідношення збережеться, мабуть, і у віддаленій перспективі. Чим вище буде ступінь багатоукладності організаційних форм

різного розміру, форм власності і господарювання, тим ширше очікуваний потік пропозицій на ринку товарів і послуг, тим повніше задоволення виробничих і особистих потреб суспільства [3, с. 51].

Висновок. У довгостроковій перспективі вважається можливим тільки двоєдине вирішення названої проблеми: з одного боку, послідовна орієнтація на ринкові відносини для гарантії забезпечення конкурентоспроможності продукції всіх підприємств – малих, середніх і великих; з іншого – підвищення якості життя, розвиток соціальної інфраструктури сільської місцевості, що збереже її як основу життєдіяльності і зайнятості населення.

Список літератури:

1. Алаев Э.Б. и др. Глобальное общество: новая система координат (подходы к проблеме). – СПб.: Алетейя, 2000. – 146с.
2. Дієсперов В.С. Соціальні аспекти організації сільськогосподарських підприємств / В.С. Дієсперов// Еконмоіка АПК. – 2014. - № 1. – С.45.
3. Збарський В.К. Розвиток дрібнотоварного сектору сільських поселень України: монографія. – К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – 655 с.
4. Кропивко М.Ф. Підвищення конкурентоспроможності та соціальної спрямованості агропромислового виробництва на основі розвитку кластерних систем / М.В. Кропивко//Економіка АПК. – 2013. - №3. – С.3.
5. Мак-Фарленд Д. Поведение животных. Пер. с англ. – М.: Мир, 1988. – 520 с.
6. Малік М.Й. Підприємництво та розвиток сільських територій /М.Й. Малік//Економіка АПК. – 2016. - №6. – С.97.
7. Пригожин И. Р. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой [Текст] / И. Р. Пригожин, И. Стенгерс ; пер. с англ. – М. : Прогресс, 1986. – 431с
8. Труды комиссии, учрежденной для пересмотра уставов фабричного и ремесленного. - Ч.III.- СПб., 1864.
9. Управление социалистическим производством. – М.: Мысль, 1979. – 234 с.
10. Шмидт-Нильсон К. Размеры животных: почему они так важны? – М.: Мир, 1987.– 298 с.
11. Die familiendemografische Entwicklung in Deutschland [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.bpb.de/politik/grundfragen/deutsche-verhaeltnisse-eine-sozialkunde/138030/die-familiendemografische-entwicklung-in-deutschland?p=all>
12. Chunchao W., Ying L. Behavioral Decision of Employment for Rural Labors: Evidence from Peasant Households in Central China [Електронний ресурс] / W. Chunchao, L. Ying // Agricultural economics review. – 2007. – No 1. - Vol 8. - Режим доступу: <http://ageconsearch.umn.edu/bitstream/42140/2/Paper2-Chunchao Wang.pdf>.
13. Hamilton W. Institution. Encyclopedia of the Social Sciences./W. Hamilton. – N.-Y., 1932. – V. VIII. – P.84.
14. Landwirtschaft und Entwicklung des ländlichen Raums [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.eppgroup.eu/de/landwirtschaft-und-laendliche-entwicklung>

List of references:

1. Alaev, E.B. i dr. (2014) Globalnoe obshchestvo: novaya sistema koordinat (podhody k probleme). SPb.: Aleteyya, 146 p.
2. Diesperov, V.S. (2014) Sotsialni aspekti organizatsiyi silskogospodarskih pidpriemstv. *Ekonmoika APK*, № 1. – p.45.
3. Zbarskiy, V.K. (2011) Rozvitok dribnotovarnogo sektoru silskih poseleni Ukraini: monografiya. K.: NNTs IAE, 655 p.
4. Kropivko, M.F. (2013) Pidvishchennya konkurentospromozhnosti ta sotsialnoyi spryamovanosti agropromislovogo vrobntstva na osnovi rozvitku klasternih sistem. *Ekonomika APK*, №3. – P.3.
5. Mak-Farlend, D. (1988) Povedenie zhivotnyh. Per. s angl. – M.: Mir, 520 p.
6. Malik, M.Y. (2016) Pidpriemnitstvo ta rozvitok silskih teritoriy. *Ekonomika APK*, №6, p.97.
7. Prigozhin, I. R. (1986) Poryadok iz haosa. Novyy dialog cheloveka s prirodoy [Tekst] / I. R. Prigozhin, I. Stengers ; per. s angl. – M. : Progress, 431 p
8. Trudy komissii, uchrezhdennoy dlya peresmotra ustavov fabrichnogo i remeslennogo. - Ch.III.- SPb., 1864.
9. Upravlenie sotsialisticheskim proizvodstvom. – M.: Mysl, 1979. – 234 p.
10. Shmidt-Nielson, K. (1987) Razmery zhivotnyh: pochemu oni tak vazhny? – M.: Mir, 298 p.
11. Die familiendemografische Entwicklung in Deutschland [Online]. - available at: <http://www.bpb.de/politik/grundfragen/deutsche-verhaeltnisse-eine-sozialkunde/138030/die-familiendemografische-entwicklung-in->

deutschland?p=all

12. Chunchao, W., Ying, L. (2007) Behavioral Decision of Employment for Rural Labors: Evidence from Peasant Households in Central China [Online]. *Agricultural economics review*, No 1. - Vol 8. - Rezhim dostupu: [http://ageconsearch.umn.edu/bitstream/42140/2/Paper2-Chunchao Wang.pdf](http://ageconsearch.umn.edu/bitstream/42140/2/Paper2-Chunchao%20Wang.pdf).

13. Hamilton, W. Institution. *Encyclopedia of the Social Sciences*. W. Hamilton. – N.-Y., 1932. – V. VIII. – P.84.

14. Landwirtschaft und Entwicklung des ländlichen Raums [Online]. - available at: <http://www.eppgroup.eu/de/landwirtschaft-und-ländliche-entwicklung>